

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

АРХИВЪТ НА НИКОЛАЙ ПАВЛОВИЧ — ВРЪЗКИ С БЕСАРАБИЯ, УКРАИНА И ЦАРИГРАД

Благовеста Иванова

Големият български родолюбец, живописецът Николай Павлович е син на известния възрожденски просветител Христаки Павлович. Неговото най-известно произведение, с което той остава в българската история е преписът на Паисиевата история от 1844 г., наречен «Царственик или история болгарская». Николай Павлович е роден в Свищов през декември 1835 г. По това време баща му е учител в създаденото от него славяно-елинско училище, издава в Белград «Писменик» и гръцко-български разговорник. До смъртта си през 1848 г., когато всъщност бъдещият художник е навършил 13 години, той издава и няколко учебника по граматика, канон на Св. Харалампий, превежда от гръцки език немска приключенска литература и басните на Синтип. Семейната среда в детските години с книгите и разказите за българската история дава своите плодове при по-големия син Николай и става важна основа за целия му живот. Дванадесет години след най-ранните уроци, получени от Христаки Павлович той се озовава в Одеса за да търси извори за българската история и в известен смисъл да продължи делото на баща си, но в областта на живописата. В изобразителното изкуство Павлович е първопроходец в създаването на историческа живопис.

След смъртта на баща му Николай Павлович живее при своя роднина Антон Цанков в Букурещ. Роднините му решават в бъдеще той да се отдаде на търговска работа, но скоро откриват неговия природен усет към рисуването. През 1852 г. Антон Цанков го изпраща във Виена за предварително обучение в литографското ателие на българина Атанас Йованович, след което той постъпва в Художествената академия във Виена. За този голям жест през 1870 г. като благодарност художникът му посвещава една от първите си издадени във Виена литографии «Крум». През 1856 г. Николай Павлович завършва художествената академия в Мюнхен, където следва с издръжка от д-р Петър Берон. В замяна през 1858 и 1859 г. той създава илюстрациите на «Космобиографическия» и «Космобиологическия атлас».

През лятото на 1860 г. Павлович е в Белград при Георги С. Раковски, за да отпечата първите си литографии от серията «Райна». На 8 октомври 1860 г. той вече е в Одеса и няколко дни по-късно заедно с Петър Ганович споделят една квартира.

Художникът използва и някои от познанствата на Г. С. Раковски в Одеса. Той заминава за града с патриотичната идея да получи повече познание за средновековните български облекла и да издаде като самостоятелни литографии композициите за цар Асен I и цар Асен II. През 1860 г. те са включени като илюстрации в книгата на Г. С. Раковски «Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму», издадена в Княжеската сръбска книгопечатница.

В кореспонденцията с брат си Димитър, по това време студент по медицина във Виена, Николай Павлович е споделял желанието си да замине за Одеса, но тези писма не са запазени, затова начинът по който той излага своите мотиви за работата му там остават неизвестни. Очевидно той е смятал Одеса за град близко свързан с българите през Средновековието, а може би е очаквал да види при живеещите по това време в селата българи запазни образци на облекла. В съвременниците му българи е виждал опора в издирването на материалите. В архива му се съхраняват отговорите на брат му. Той подкрепя идеята: «Ти си брате много добре намислил да отидеш на Одеса, защото мисля, че щеш там в всякоие смотрение по-добре да успееш.»¹

Най-ранното сведение за намерението на Николай Павлович да пътува за Одеса датира от 20 септември 1860 г. В едно свое писмо от Гюргево до българския търговец Иван Бакалооглу в Букурещ, който се занимава с разпространението на неговите литографии, той пише, че вече е създад двете композиции за цар Асен I и цар Асен II и смята да ги издаде в Одеса. Павлович е убеден, че «тамо литографията е по-добра», но ще може да издаде двете литографии като самостоятелни произведения, само ако събере парите за вече продадените литографии от серията «Райна княгиня» («Райна в пещерата» и «Срещата на Райна с братята си и руския княз Светослав в Преслав»). Затова той много скромно, но настоятелно моли Бакалооглу да му съдейства. От това писмо научаваме още, че Павлович най-напред отива в Браила, а седмица по-късно смята да пътува за Одеса.² Всъщност той е разчитал на немалка сума, защото изпраща в Букурещ 25 чифта или 50 литографии, а очаква и суми от продажби в Крайова.³

На 12 октомври 1860 г. художникът вече е в Одеса и е установил контакт с българите там. В писмото си до Ангел Бегов в Крайова, друг негов помощник в разпространението на литографиите и близък на Г. С. Раковски, той му изпраща поздрав от тях.⁴

В следващите дни Павлович се залавя с кореспонденция до Цариград, което показва, че разстоянията за общуването на българите, които живеят в

държавите по черноморското крайбрежие не са проблем, стига да желаят да обменят писма и мисли. Павлович се представя писмено на търговеца Никола Тъпчилещов, до когото той стига чрез управителя на неговата кантора Мина Пашов, който също е близък на Раковски. В писмото той изтъква европейското си образование («учих ся в германските академии седем години») и народополезните си идеи («ще гледам да представям в картини из българската история големи и славни дела на нашите цари (български)») и обяснява темите, над които смята да работи.⁵ Впечатление прави последователността на сюжетите, които той замисля като цяла историческа серия. Той започва с Асеневици, но в този момент вече мисли и за Златния век, защото в същото писмо пише, че ще се занимава с времето на цар Симеон, но само ако издири образци на облеклото, защото е малко познато. И сведенията смята да търси в Одеса.

Отговорът на Тъпчилещов от 18 октомври 1860 г. до Одеса е ласкателен. С типичната си прагматичност и широки възгледи, Тъпчилещов отговаря, че българите и без това са много изостанали в сравнение с другите народи и затова е радостно, че сред тях има човек, който да се занимава с «голямо изкуство». В писмото си той засяга съществената за цариградските българи тема за църквата на Фенер: «Колкото за нашата тука народна църква, кога се земе нужда за описанието ѝ, за което и г. Тошкович ми напоменува, зехми в замечание, и догде имаме между народът си един изкусен в зографството, не ще помислиме друг, за което бъдете уверени.»⁶

Стефан Д. Тошкович, един от едрите български търговци в Одеса и член на Одеското българско настоятелство е най-близък на Николай Павлович в северно черноморския град. Неговото име той споменава във всичките си писма като човекът, на когото разчита за получаване на кореспонденцията си и за получаване на сумите от разпространените литографии. По този начин той изтъква, че е подкрепен от заможен и влиятелен човек. Например, в писмото до Никола Тъпчилещов съобщава парите от продадените в Цариград литографии да бъдат изпратени на г-н Тошкович в Одеса «и той ще ми ги брой подпълно». По това време Стефан Тошкович е известен в Цариград като човека, който е изразил съгласието и подкрепата на одеските българи с исканията на Цариградската българска община по въпроса за независима българска църква.⁷ Няколко години по-рано, през 1857 г., Найден Геров се опира на неговата подкрепа и му изпраща писмо, в което обяснява същността на исканията за самостоятелна българска църква. Геров е разчитал на този дипломатически ход за да покаже, че българите не са против единството на православната църква, но не могат повече да търпят да бъдат зависими от Цариградската гръцка патриаршия.

В края на октомври 1860 г. Николай Павлович пише писмо до Никола Ценович, търговец и banker в Браила и до Г. Петрович, в което им съобщава, че се е опознал с българите в Одеса, които изпращат поздрав както

лично на тях, така и на всички останали българи в Браила. И отново споменава името на Стефан Тошкович като негов посредник по препращане на литографии и получаването на сумите от купените листове.⁸

От писмата от Одеса до Стефан Берон в Търново и до Димитър Кабакчиев в Свищов става ясно, че Павлович се интересува и за много малки количества от двете композиции от серията «Райна княгиня». Той е твърдо решен да издаде двете литографии за цар Асен I и цар Асен II и затова държи във всеки един момент да знае как вървят продажбите. В писмото до Стефан Берон е отбелязано, че четири чифта от литографиите са изпратени за Търново и един чифт — за Свищов.⁹

През 1860 г. в разгара на църковните борби Павлович държи да бъде подробно известяван за събитията. Тогава се заражда идеята му за картината «Паметник на Българската църква», която идва на бял свят през 1870 г. На 12 ноември 1860 г. той пише писмо до родолюбеща Мина Пашов, който по това време е в Цариград и е управител на канторите на Н. Тъпчилещов, през 1866 г. става инициатор за откриване на българско читалище в града на Босфора, а десет години по-късно заминава за Одеса и поема управлението на търговската кантора на Н. Тошкович. От писмото става ясно, че Пашов се е заел също с разпространяване на литографиите от серията «Райна княгиня». Затова Павлович му споделя намеренията си да създаде образите на царете Асен I и Асен II. Писмото е важен източник на информация за изворите, които той използва за осъществяването на своя замисъл: образът на цар Асен I ще бъде създаден по стари монети, а победата на цар Асен II над гърците по надписа, който е открит в джамията в град Велико Търново, която е била българска църква. По същото време българите в Одеса не са наясно с текущите проблеми за църковните борби и затова художникът моли за повече информация. Той разкрива и своята идея — да създаде «една картина за българската църква, която ще се отнася на днешните работи. Затова сторете този труд и опишете ми колко знаете и колко е явно.»¹⁰ Това писмо показва, че идеята за картината «Паметник на българската църква», която е изпълнена в два варианта — в техниката на литографията и като живописно платно през 1870 г. е замислена по време на престоя му в Одеса.

В Одеса Павлович научава от Бакалов, че продажбите на литографиите вървят, но според него осем чифта от 25 са «само» осем чифта, т.е. недостатъчно продадени творби. В този момент, той се надява на съдействието на Евлогий Георгиев, който по това време е в Галац и на Стефан Берон в Крайова.¹¹ Това писмо е ярък пример за искрените надежди на художника за повече откупени произведения, които той с всички сили и благодарение на подкрепата на неговите сънародници се опитва да разпространява сред българите в различни градове Румъния и в Цариград.

Един месец след пристигането си в Одеса Павлович получава писмо от Евлогий Георгиев и 30 австрийски жълтици за 15 чифта литографии, въпреки

че не всички са продадени, заедно с предложението за готовност той да разпродаде още.¹² Тази благородна постъпка трогва дълбоко художника и изразявайки своята благодарност той уведомява Е. Георгиев, че Бакалоглу от Букурещ ще му изпрати и останалите 15-16 чифта.¹³ Кореспонденцията дава яснота за тиража на първите две литографии от серията «Райна княгиня българска» — «Райна в пещерата» и «Срещата на Райна с братята й», че той не е толкова голям.

В писмо от края на ноември 1860 г. до своя благодетел Петър Берон, Павлович споделя по-скоро неуспехите си в Одеса, отколкото желанието за бъдеща работа. Той смята, че е заминал за Одеса за да намери реализация, а до този момент не е създал нищо ново. В същото време живописецът издава своето неудобство пред човека, на когото дължи завършването на образованието си в Мюнхенската художествена академия. Той обяснява сюжета на двете литографии от серията «Райна княгиня» по романа на Александър Велтман и в тези редове личи неговия сериозен интерес към средновековната българска история.¹⁴ Впечатление прави източникът, който използва — романът на руския писател и измисленият според мнението на проф. Васил Гюзелев исторически персонаж.¹⁵ През 60-те години на XIX в. това не е известно, а и не е от значение. Райна, дъщерята на цар Петър от героиня в романтичната повест става олицетворение на България, мъките и страданията й — на съдбата на българите. Литографиите като изображения въздействат на националното самосъзнание чрез романтичната повествователност за съдбата на българската княгиня.

През следващите месеци Николай Павлович изпраща на Петър Берон сума, която му дължи за издръжката в Мюнхен¹⁶ и проявява силен интерес към «българските работи (йерархията), защото българите в Одеса са «оскудни от такива новини», тъй като «Цариградски вестник» и «Български книжици» пристигат с голямо закъснение. В тази връзка се разпространявали различни версии за църковните борби.¹⁷

Кореспонденцията на Николай Павлович не издава преките му връзки с българите в Одеса. Той не споменава нищо конкретно за тях, освен две имена на Стефан Тошкович и на търговеца Васил Рашеев. Художникът, който сам е във финансова зависимост от продажбите на литографиите за осъществяването на своите идеи, е изтърпявал и натиска на роднините в грижата за по-малкия си брат. През февруари 1861 г. той се обръща с писмо да Одеското българско настоятелство от името на брат си Димитър Павлович, който по същото време е студент по медицина във Виена. Николай Павлович моли за отпускане на заем от 600 сребърни руски рубли за довършване на образованието на неговия брат, които той ще върне пет години след завършване на образованието. Всъщност идеята за неговата молба идва три месеца по-рано от вуйчото Яков Цанков. Той настоява от продажбите на литографиите Павлович да задели суми за из-

дръжката на брат си Димитър, който е студент във Виена («гледай да събереш парици, че Димитра да го не оставяме да тегли препятствие на край свършването си»), «и кажете ми като предложихте на тамошните българи (в Одеса, бел. моя) каква им е мисълта».¹⁸

В същото писмо Яков Цанков се интересува успял ли е Павлович да издейства поръчка за българската църква в Цариград и има ли надежда за работа в Русия, което показва, че в тази посока художникът е търсел подкрепата и съдействието на влиятелните българи в Одеса. Цариградската църква «Св. Троица, Св. Стефан и Св. Кирил и Методи», основният камък на която бил положен на 25 октомври 1859 г., през 1860 г. е била с изградени основи и работата била прекратена, защото свършили парите. Един от членовете на църковното настоятелство бил Христо Тъпчилещов, на когото Николай Павлович е разчитал за работа по създаването на иконите и чрез Стефан Тошкович.

През декември 1860 г. на Павлович в Одеса са изпратени 18 австрийски жълтици за 9 чифта литографии като подателят, учителят Тодор Икономов пише от Браила, че разчита на нови покупки от гурбечиите. Два месеца по-късно, през февруари 1861 г. той получава от Цариград още 12 австрийски жълтици и Никола Тъпчилищов го уведомява, че са събрани още 8, но ще му ги изпратят по-късно. Няколко месеца по-късно ново писмо от Цариград му съобщава, че сумите от продадените литографии се събират много трудно, защото курсът е висок и хората, които са взели литографии не искат да плащат по него за подобни неща.¹⁹

През месец март 1861 г. Николай Павлович пише писмо на Павел Тодоров, който по това време следва в историко-филологическия факултет на Московския университет. С него художникът се познава от Белград. Още през 1856 г. като ученик в Белградската гимназия Тодоров превежда «Многострадална Геновева. Жалостно позорище на пет действия»²⁰, а Павлович се вълнувал от романтичната повест и създал няколко скици. Живописецът е чувствал Тодоров идейно близък. Писмото до него е първото, в което ясно са описани две задачи, които художникът е поставил пред себе си в Одеса. В него той казва: «Ето и аз свърших моит курс (живописание) и дойдох в Росия да издавам картини из българската история, защото е литографията добра, и да мога да ся опозная сос старини славянски.»²¹ Чрез своя стар познайник той изпраща двете литографии от серията «Райна» на Иван Денкоглу, Александър Велтман и българските ученици в Москва и на историка Спиридон Палаузов в Санкт Петербург. Той изпраща на Велтман специално писмо, в което го моли да му изпрати описания на «стари славянски одежди». От писмото до Павел Тодоров на преден план ясно излиза задачата на Павлович в етнологика насока по проблемите на издирването на извори за облеклото на славяните. И следващият много съществен факт е създаването на композицията «Светославовото сретение с Цимисхия при Дръстър» по лето-

писа на византийския историк от X в. Лев Диакон, в който той дава сведения за българската история. Павлович пише, че картината е с маслени бои и е «доста голяма». Ако не успее да я продаде в Одеса той смята да я изпрати на изложба в Москва. Големият размер, който той споменава не съответства на размера на платното, което се съхранява в Националната художествена галерия в София. То е по-късна авторова реплика, а участва на първия вариант е неизвестна.

През май месец Павлович изпраща от Одеса още едно писмо на руския археолог Александър Томич Велтман. Самият Велтман по време на руско-турската война от 1828-1829 г. пребивава в България, запознава се с българската история, опознава българите и впоследствие написва драмата «Райна княгиня българска». В писмото Павлович съобщава, че има голямо желание да създаде още композиции с теми от българската история, но има затруднения с работата по костюмите на персонажите. Той отправя молба към археолога за ориентир, къде да потърси извори за средновековното облекло на българите.²² По същото време той пише и на Иван Денкоглу. Между редовете на писмото се четат разочарование от неосъществените надежди за пребиваването в Одеса. Той разказва, че има намерение да създаде освен двете композиции от серията «Райна» и други картини от българската история, но «само да ся опозная с правите стари български облекла, които ми правят големо затруднение, защото от нашите учени ни един не ся е потрудил до сега да издири по нещичко.»²³ И в писмото до Спиридон Палазов в Санкт Петербург Николай Павлович описва проблема си за трудностите по издирването на средновековни български костюми, непознаването на които прави творбите му несъвършени. От тук личи, че Павлович в някаква степен осъзнава недостатъците на своите творби, но в същото време той ги възприема като необходими за националното самочувствие и оформяне на самосъзнанието.²⁴

През май 1861 г. на Павлович му остават още 25 чифта от литографиите, които той не знае къде да разпространи. Затова от Одеса той моли Евлоги Георгиев, който е в Галац да приеме останалите 25 чифта литографии, които той е взел със себе си в Одеса, защото «тук не дохождат българи, а немам кому да ги проведя в България».²⁵ От това последно писмо на Павлович от Одеса става ясно, че той не е успял да разпространи своите литографии, не е успял и да събере достатъчно информация за средновековните български облекла и нещо много съществено, че тиражът на литографиите е по 50 екземпляра за всяка от споменатите композиции от серията «Райна».²⁶

В Одеса Павлович получава едно много интересно писмо от Цариград с дата 8 май 1861 г. То е и най-същественото в неговата кореспонденция, докато живее в Одеса. Подателят Симеон Тепавски, който е учител в Одеса и Болград, съобщава на художника подробности по събитията, свързани с предстоящото заточение на Иларион Макариополски и Авксентий Велешки,

инцидентът между «младите» — представителите на течението за радикални действия спрямо Патриаршията българи и представителя на Търновската църковна община хаджи Николи Минчооглу в метоха и посрещането на Великден с хора пред дома на Патриарха. Тези събития се извършват една година след скъсване на отношенията с Патриаршията и няколко месеца след ръкополагането на Йосиф Соколски за архиепископ на българската униатска църква. В писмото е описано и отвеждането на Иларион Макариополски и Авксентий Велешки на 29 април след кратко сражение на турска армия от 2000 души с охраняващите ги в метоха младежи. Хаджи Николи е представен като изменник с цената на изгоден брак. Направен е и анализ на политиката на Патриаршията спрямо изпращането на гърци за митрополити в България.²⁷

През юли 1861 г. Николай Павлович вече е в Цариград на път към България. Кореспонденцията му с Одеса обаче продължава, което показва, че там той създава трайни връзки. Неговият приятел от Одеса търговецът Петър Ганович, му съобщава, че Константин Палаузов е награден с орден Станислав втора степен.²⁸

Николай Павлович става много полезен за българите в Одеса по време на престоя си в Цариград. Двама младежи се обръщат към него за съдействие да бъдат изпратени да следват в «Западна Европа», заедно с друга група, която разбрали, че се готви да пътува от Цариград. В това писмо прозира силната надежда на младежите да намерят своя път чрез европейско образование: «Бъдете тъй добри да ми опишете подробно има ли надежда на Запад, а пак ако ся показва противний случай, нека знам да би земал други план».²⁹

И след връщането си в България Павлович не прекъсва връзките си с българите от северното Причерноморие, с интерес следи пътищата им по тези земи и полага неимоверни усилия чрез посредници да разпространява там своите литографии.

В едно свое писмо от 1864 г. учителят Илия Шиваров от Търново съобщава на Павлович в Железник (Стара Загора), че доктор Васил Берон, сестриният син на Петър Берон, който е възпитаник на Ришельовския лицей в Одеса, пристигнал от Котел в Търново и скоро след това заминал за Болград. Той е поканен за директор на училището, за която длъжност кандидатствали още Никола Михайловски, Димитър Павлович и Теодоси Икономов. Художникът поддържа връзки с Васил Берон по делови въпроси. Две години по-късно Васил Берон му изпраща писмо в Стара Загора, с което съобщава, че няма да му върне 10 лири за портретите, защото преди това е платил неговия наем в същия размер. За кои портрети става въпрос и досега не е ясно, защото те не са известни.³⁰

През юни 1870 г. Павлович посещава на търговеца Николай Миронов Тощков литографията «Аспарух» «за чест и незабвенна памет на родолю-

бийето Ваше» за да «увековечи» неговите «великодушни дела» заедно с историческите събития. Павлович е убеден, че с тази литография ще събуди желанието на българите да изучават историята си.³¹

През юли 1870 г. живописецът съобщава на Евлогий Георгиев, че ще му изпрати в Галац 200 бройки от новата си литография «Аспарух» «за да има и за в Бесарабия от тях». Сюжетът на тази историческа композиция отразява пътуването на прабългарите към Дунава и затова той държи тя да се разпространи в земите на север от делтата, което очевидно издава неговото силно желание да осъществява просветителската си мисия сред българите по тези земи.³²

Една година по-късно Павлович пътува за Тулча, където е ангажиран с конкурс за икони в църквата в града, оказал се неуспешен за него. Той моли настоятелно Васил Берон в Болград да уговаря живеещите там българи да си купуват неговите исторически композиции, което ще му даде възможност да се съберат средства за финансирането на следващите две готови композиции — «Кръщението на Преславския двор» и «Бунтът на болярите».³³ Последните две обаче той не литографира поради липса на средства, а създава няколко маслени платна — три посветени на «Покръстването» (две в НХГ, другото в ХГ — Пловдив) и две на «Бунта» (в Пловдив). През септември 1870 г. до него пристига приятното предложение от търговеца Гавраил Аврамов, който оценява литографиите като добри и му предлага да разпространи една част от тях в Измаил като го съветва да изпрати от тях в Браила на Тодор Икономов, където има много българи, а в Цариград на Георги Груев. Гавраил Аврамов дава на Павлович ценен съвет да не действа чрез посредници, а да посети населените с българи места.³⁴ Павлович така и не осъществява това желание, вероятно поради липса на достатъчно средства. Три години и половина по-късно в Измаил са записани 21 спомоществатели, а Павлович е известен от своя приятел Александър Сивко за това, че принципът на спомоществанието на литографии не се възприема от хората. Те предпочитат да видят и ако им хареса да си купят картина. Половин година по-късно в Измаил са се появили само още 9 абоната за литографиите от цикъла «Райна княгиня».³⁵

Братовчедът на Павлович Илия А. Иванов, който е в Галац, също е сред помощниците по разпространението на литографиите. В писмото си до Николай Павлович, който по това време живее в Свищов той му съобщава, че е изпратил обявление до техния роднина Кириак Цанков, който през 1874 е учител в Болград за събиране на спомоществатели за издаването на осемте картини от романа на Ал. Велтман «Райна княгиня».³⁶

През 1874 г. Николай Миронов моли Павлович да вземе под своя опека воеводата Панайот Хитов, което показва, че години по-късно той е поддържал връзки с българите в Одеса и те са могли да разчитат на него.³⁷

Богатата, разнородна кореспонденция на Николай Павлович по време на пребиваването му в Одеса и след пристигането му в Цариград очертава няколко кръга от проблеми.

Първата и много съществена за творчеството на художника задача по време на осеммесечното му пребиваване в северно черноморския град от есента на 1860 до пролетта на 1861 г. е да издири сведения за средновековното българско облекло и да издаде като самостоятелни листове литографиите за цар Асен I и цар Асен II. В Одеса Павлович замисля «Паметник на Българската църква», реалистично-алегорична композиция, свързана с извоюването на църковната независимост, която създава веднага след голямото историческо събитие през 1870 г. Там се заражда и идеята за «Срещата на руския цар Светослав с византийския император Цимисхий при река Дръстър» по летописа от X в. на византийския историк Лев Диакон и създава творба, която не е достигнала до нас и съдбата ѝ е неизвестна.

Веднага след пристигането си в Одеса Николай Павлович установява контакт със заможния български търговец в Цариград Никола Тъпчилещов, пред когото в писма излага възгледите си за историческите сюжети, с които смята да се занимава в Одеса. Писмата, които художникът получава и изпраща от Одеса в Цариград са свързани с желанието да му бъде възложена поръчка за работа по строящата се българска църква на дареното от княз Стефан Богориди място на брега на Златния рог както и с хода на църковните борби. В Одеса Павлович получава обширни сведения за хода на църковните борби в Цариград. Най-ярки са последните събития преди заминаването му от Одеса за Цариград на път за България по въпроса за стълкновението преди заточаването на Иларион Макариополски и Авксентий Велешки — събития, които нямат аналог като документи в българската история.

Вторият много съществен проблем, около който е съсредоточена кореспонденцията на неуморния живописец е свързан с продажбата на двете литографии от серията «Райна» за набиране на средства за отпечатването на литографиите за Асеновци. Николай Павлович получава определени суми, но не успява да издаде литографиите за царете Асен I и Асен II, защото към финансовите му интереси се намесва и необходимостта да помогне на своя брат Димитър, който по това време довършва образованието си по медицина във Виена, както и стари задължения към Петър Берон, който го издържа по време на следването му в Мюнхенската художествена академия. Освен това той изпитва угризения на съвестта за неуспехите си в Одеса от липсата на конкретна работа.

В Одеса Павлович постига голям духовен успех — изпраща писмо на археолога Александър Велтман, за да помоли за повече сведения за средновековните облекла на българите. В него на преден план излизат възгледите на художника като етнолог. За старите славянски одежди, той моли Велтман да

му изпрати сведения от Москва. Тези писма показват ясно очертаната посока на мислене на художника, може би под известно влияние на интересите на неговия приятел Георги Раковски, а може би като самостоятелно убеждение.

Кореспонденцията на Николай Павлович с Одеса се прекратява след връщането му в България, но чрез търговци в Тулча, Галац, Болград и Измаил до 1874 г. той полага много усилия да разпространи своите литографии като издирва абонати. Дейността му не е особено успешна, но от писмата личи желанието на родолюбиви български търговци да помогнат на художника в просветителската му мисия.

Личните заслуги на Николай Миронов Тошков, този голям българин, благодетел за българската просвета и деен член на Одеското българско настоятелство към Павлович не изпъкват ясно от кореспонденцията по между им. Може би живописецът, възхитен от неговата дейност е решил да постави неговото име на литографията «Аспарух» с идеята творбата да подбуди българите да изучават историята, а също така неговото име да остане за поколенията.

По време на престоя му в Одеса, явно неудовлетворен, Павлович замисля посещение на Москва и Петербург, което той споделя с Петко Славейков. Той се среща с него, когато Славейков води дядо Йосиф Соколски на заточение в Киевско-Печорската лавра. Поетът уговаря художника, че трябва да се върне в отечеството си и тогава той се отправя към Цариград, за да отпътува оттам за родния си град Свищов.

БЕЛЕЖКИ

¹Архив на Николай Павлович. 1852-1894. С., 1980, с. 289.

²Пак там, с. 23-24.

³Пак там, с. 26, писмо до И. Д. х. Бакалоглу.

⁴Пак там, с. 27.

⁵Пак там, с. 28.

⁶Пак там, с. 290.

⁷Из архивата на Найдено Геров. 2, С., 1914, с. 411-412.

⁸Архив на Николай Павлович. с. 29-30.

⁹Пак там, с. 30-31.

¹⁰Пак там, с. 32.

¹¹Пак там, с. 33.

¹²Пак там, с. 202.

¹³Пак там, с. 33

¹⁴Пак там, с- 34.

¹⁵За непубликувано мнение на проф. В. Гюзелев е споменато вж. Архив на Н. Павлович, с. 24, бел. 2.

¹⁶ Пак там, с. 35.

¹⁷ Писмо до Мина Пашов. Пак там, с. 36.

¹⁸ Пак там, с. 293.

¹⁹ Пак там, с. 293-296.

²⁰ М. Стоянов, (7508), посочва като автор Леополд Тик, който всъщност е автор на «Св. Геновева» (Tiek, L. «Leben und Tod der Heiligen Genoveva»). За автора на «Геновева» немският драматург Фридрих Хебел (1813-1863) вж. <http://gutenberg.spiegel.de/hebbel/genoveva/genoveva.htm> (1841) (siehe auch Genoveva von Brabant).

²¹ Архив, с. 39.

²² Пак там, с. 40.

²³ Пак там, с. 42.

²⁴ Пак там, с. 43.

²⁵ Пак там, с. 44.

²⁶ В писмото до Бакологлу той споменава за 100 парчета. Пак там, с. 26.

²⁷ Пак там, с. 297-299.

²⁸ Пак там, с. 300.

²⁹ Пак там, с. 301.

³⁰ Пак там, с. 343, 351.

³¹ Пак там, с. 60.

³² Пак там, с. 63.

³³ Пак там, с. 85.

³⁴ Пак там, с. 367.

³⁵ Пак там, с. 434, 447, 448.

³⁶ Пак там, с. 428.

³⁷ Пак там, с. 435.